

STRUCTURELE ASPECTEN VAN DE MORFOLOGIE VAN VOEGWOORDVERVOEGING: MOGELIJKHEDEN EN BEPERKINGEN, MORFOLOGISCH GEWICHT EN MCGG

TON GOEMAN

Deze bijdrage is het derde deel van een drieluik over werkwoordsuitgangen op voegwoorden. De twee andere delen betroffen de geschiedenis van het onderzoek naar voegwoordvervoeging (Goeman 1997b) en taaltypologische observaties met betrekking tot dit zeldzaam geachte verschijnsel alsmede het bewijs dat meervoudscongruentie op voegwoorden reeds in het vroegste Middelnederlands voorhanden was (Goeman 1997a). De lezer wordt verwezen naar de bibliografie van die twee delen van het drieluik, om de bibliografie niet onnodig uit te laten dijen.

1. Structurele aspecten, inleiding.

De structurele aspecten die een rol kunnen spelen bij voegwoordcongruentie zijn het onderwerp van deze bijdrage. Eerst komen de mogelijkheden tot voegwoordcongruentie aan de orde, daarna een aantal beperkingen op voegwoordcongruentie en tot slot worden enige consequenties geschetst. Ik wil aannemelijk maken dat de relevante generalisatie is: voegwoordvervoeging vertoont dezelfde affixvormen als monosyllabisch of monosyllabisch geworden werkwoord voor een encliticum: Monosyllabe in Clitische Groep Generalisatie (MCGG). Dat ligt voor de hand omdat voegwoorden en relativa prototypisch monosyllabisch zijn. Een van die monosyllabische werkwoorden is *doen*, waarvan Hugo Ryckeboer de enclitische persoonsparadigmatische compleetheid in kaart heeft gebracht in verwonderde vragen van het type: *Ge viert uw jaardag morgen. Doe je?* In onze bijdrage wordt ook de aandacht gevestigd op enclitica die met het werkwoord zeer sterk en haast onlosmakelijk verbonden zijn: de gefuseerde vormen. Dat zijn vormen van monosyllabisch geworden hulpwerkwoorden en preterito-presentia die nieuwe mogelijkheden voor voegwoordvervoeging bieden.

We kunnen vier taalstructurele aspecten onderscheiden, namelijk a) een semantisch aspect; b) het aspect van de syntactische positie; c) een morfologisch aspect en d) een prosodisch-fonologisch aspect.

a) *Semantisch*: het voegwoord vertegenwoordigt semantisch gezien zowel tijd als modaliteit; zie volgende tabel 1 (Paardekooper 1961).

Tabel 1

voegwoord	tijd	modus	parafrase
nadat	+		
voordat	+		
toen	+		
als	+	+	(in de tijd dat / indien)
wanneer	+	+	(in de tijd dat / indien)
nou	+	+	(omdat nul omdat)
terwijl	+	+	(op hetz. moment dat / ofschoon)
dat		+	
of		+	

b) *Syntactische positie*: enclitica bevinden zich vaak in de Wackernagelpositie (Wackernagel 1892), dat wil zeggen de tweede positie in de zin, die de verzamelplaats van onbeklemtoonde zinslelementen is. Hieraan voldoet de opeenvolging werkwoord-encliticum en die van voegwoord / relativum+encliticum. Bovendien bestaan er in de standaardtaal en de dialecten voegwoordcombinaties: *nou dat, toen dat, als dat, of dat*, etc.

c) *Morfologie*: de vorm van de werkwoordsuffixen kan afwijkend zijn van de 'normale' suffixen in rechte woordvolgorde, hetzij omdat het een geprivilegieerde suffixvariant is bijv. *loop jij ~ jij loopt*, hetzij omdat het suffix de werking van sandhi-verschijnselen heeft ondergaan.

d) *Prosodie-fonologie*: de sandhiverschijnselen binnen een clitische groep en binnen het domein van werkwoord+encliticum en voegwoord+encliticum zijn vaak afwijkend van de 'normale' sandhi- en assimilatieverschijnselen (Jongen 1986).

De vier aspecten a-d zijn alle in de Nederlandse onderzoekstraditie terug te vinden. Soms voor een deel gezamenlijk zoals bij Paardekooper (1961). De Rooy (1965) heeft de semantische kant van voegwoorden, met terzijdes over congruentie verder uitgewerkt voor *als, of en dat*. Hij constateert een implicatieve relatie op het vlak van betekenissenmerken tussen deze drie voegwoorden van meer naar minder specifiek: *of* \supset *als* \supset *dat*.

Het aspect van de syntactische positie is te vinden bij Van Ginneken (1939) en Van Haeringen en is momenteel zeer prominent. Het aspect van de morfologie is al duidelijk aanwezig bij Molema en Ganderheyden (1897), De Vries (bij Ter Laan 1929), Vanacker (1949) en Goeman (1980a) en is verder vooral in de Duitse onderzoekstraditie sterk zoals blijkt uit mijn bibliografisch overzicht (Goeman 1997b).¹

Het aspect van de prosodie is al bij Beckering Vinckers (1872) en Cosijn (1872) aanwezig, maar dat gaat bij hen hand in hand met opmerkingen over de morfologische kant. Dat laatste geldt ook voor Van Haeringen die er eveneens syntactische aspecten bij betreft.

De syntactische positie schept de omstandigheden waarin voegwoordcongruentie kan optreden. Het optreden van congruentie wordt ondersteund door de temporeel-modale semantiek van voegwoorden. Die is niet zeer specifiek en kan beschouwd worden als ondergespecificeerd waardoor in het geval van congruentie de temporeel-modale defaultwaarden gerealiseerd worden. Voor Aux-achtige werkwoorden zijn dat in temporeel opzicht de *presens*-suffixen van *hebben, zijn* en de *passé-partout*-werkwoorden *doen* en *gaan* (mogelijk ook *staan*). *Doen* en *gaan* vertonen het default-karakter in optima forma: *ik doe lopen, ik ga zitten*. De *preterito-presentia* zijn modale hulpwerkwoorden en hebben de suffixen van het preteritum, soms met umlaut uit de conjunctief (*kunnen*). Daarbij heeft het werkwoord *willen* zelfs oude preteritum-modale uitgangen van de conjunctief.

Hieruit vloeit voort dat fusievormen tussen modaal hulpwerkwoord en enclitisch pronomen een potentiële bron van voegwoordcongruentie zijn.

Er is al vaak geconstateerd dat Comp-agreement optioneel is (De Vries, bij Ter Laan 1929², Van Haeringen, Vanacker, Goeman)³, maar het is interessanter als we kunnen laten zien dat die optionaliteit aan beperkingen onderhevig is.

De hiervoor genoemde vier aspecten die vier componenten van de grammatica vertegenwoordigen, kunnen natuurlijk op elkaar inwerken en ik zal laten zien dat daaruit voor Comp-agreement beperkingen voortvloeien.

2. Mogelijkheden tot Comp-agreement

2.1 Tempus en Modus

De volgende werkwoordvormen kunnen agreement-vormen opleveren die voor Comp- en inversie-agreement in aanmerking komen:

- (1) gewone werkwoorden
 - (2) monosyllabische werkwoorden: *doen, gaan, staan, zien* **Temp**
 - (3) hulpwerkwoorden: *doen, zijn, hebben, zullen* (vaak monosyllabisch) **Temp**
 - (4) preteritopresentia ('hulpwerkwoorden') **Modus**
- met pret-uitgang in het presens: sing. 1 \emptyset , 2 *t*, 3 \emptyset ; plur. 4 *e(n)*, 5 *t*, 6 *e(n)*
in eenheidplur. gebieden op (e)n sing. 1 \emptyset , 2 *e(n)*/t 3 \emptyset plur. 456 *e(n)* / t
(variabel op -t) *weten, kunnen, zullen, mogen, moeten*
ook vaak monosyllabisch en fusievormen
bijv. *za 'j* 'zal je'

Net zoals voegwoorden in temporeel en modaal opzicht gespecialiseerd zijn, zo zijn ook bepaalde werkwoorden gespecialiseerd in temporeel of modaal opzicht. Dat is in (1)-(4) met vet aangegeven.

Al eerder is aangetoond dat met name de affixvormen die in gebruik zijn bij monosyllabische werkwoorden voor Comp-agreement gebruikt worden (De Visser en Goeman 1979 (naschrift met kaart), Goeman 1992a). Voor Beierse dialecten stelt Harnisch (1989) vast dat de agreement-vorm in principe die van de preterito-presentia is vanwege het feit dat 13sing. stelselmatig zero-affix vertonen. Beide standpunten spreken elkaar niet tegen: semantisch gezien ligt er de stelling van Paardekooper dat in de voegwoorden tempus en modus elkaar overlappen (zie het patroon van positieve (+) markeringsen in Tabel 1); in het presens van de preterito-presentia overlappen tempus en modus elkaar ook. Comp-agreement gebruikt de voor tempus ongemarkeerde affixvormen van het presens, ook al staat de zin in de verleden tijd. En zo zullen er niet de gemarkeerde vormen van de conjunctief gebruikt worden⁴, maar hetzij de ongemarkeerde modus van presens indicatief of de iets minder ongemarkeerde modus van de preterito-presentia.

In een aantal Nederlandse dialecten heeft er bij de preterito-presentia op onderdelen zelfs morfologische aanpassing plaatsgevonden aan de affixvormen van het presens indicatief. Zo is *durven* geheel genormaliseerd. En in noordoostelijke dialecten als dat van Rijssen (Schönfeld Wichers 1979; 1983) zijn de oorspronkelijke preteritale *-n* pluralisuitgangen van 123plur. aangepast aan de *-t*-eenheidspluralis van het presens. In andere dialecten - bijv. Noord-Holland - is de oorspronkelijke *-t* van 2sing. en 2plur. (geen eenheidsplur.) vervangen door *-e(n)* of door de vorm van 3sing. In sommige dialecten is de oorspronkelijke preteritale zero-uitgang van 3sing. vervangen door de normale presensuitgang op *-t*. Zo vindt men bijvoorbeeld in het Gents: [i za.t] 'hij zal'. Omgekeerd kregen in bepaalde dialecten (bijv. Noord-Holland) *doen*, *gaan*, *staan* en *zien* in de 123plur. vormen op *-e(n)* net als *zulle(n)*, *moge(n)*, *kunne(n)* etc. In de Nederlandse dialecten zijn beide groepen van werkwoorden dus in morfologisch opzicht vergaand op elkaar gaan lijken.

Op empirisch vlak is er dus overlapping mogelijk van tempus en modus, ook met betrekking tot de werkwoorduitgang in de Nederlandse dialecten. Op theoretisch vlak is er ook een amalgaam van tempus en modus gepostuleerd. Reeds in Syntactic Structures (Chomsky 1963) vertoont het Aux-complex zo'n menging van Tempus (*have*, *be*) en Modus (M: *will*, *can*, *may*, *shall*, *must*) getuige de herschrijfgeregels:

- 1) Aux → C (M) (have+en) (be+ing) (be+en)
- M → will, can, may, shall, must
- C → suffix

Het is dus geen wonder dat in nieuwere versies van die theorie nogal wat kandidaten zijn voorgesteld voor het gesubcategoriseerde kenmerk dat door (abstracte) movement van *Infl* uit een gesubcategoriseerde hoofdpositie in *C* terecht komt. Hoekstra (1994) noemt er vier:

- a) het Finiteness kenmerk (\approx C, do-support?),
- b) het Tense kenmerk (\approx *have*, *be*),
- c) het Aux kenmerk (\approx *Aux*) en
- d) het Mood kenmerk (\approx *M*).

Merk op dat we in (Goeman 1997a) voor het Igbo ook een illustratie van de overlap van Tense/Mood-kenmerken met *C* constateerden.

2.2. Gradatie naar gewicht

Pronomina worden vaak ingedeeld in zwakbeklemtoonde en beklemtoonde pronomina. Dat is een indeling in prosodisch-morfologische kenmerken. Deels parallel hieraan is er een indeling naar morfologisch gewicht⁵ die ik nu ook wil laten gelden voor verba, voor voegwoorden en in bepaalde gevallen zelfs voor gewone werkwoordsuffixen, zie tabel 2.

Tabel 2: Gewicht van morfologische categorieën

<i>Pronomina/Noun</i>	zero, clitic, full, intensified	resp. \emptyset , 'k, ik, ikke -ekik/Full Noun ⁶
<i>Pro-verba/Main Verb</i>	zero, fused, aux, intensified?	resp. \emptyset , <i>he'</i> , <i>heb</i> ('bezt'), intensieve verbale vormen op <i>-e</i> : inf. <i>gaone'</i> / Main Verb: <i>heb</i> ('bezt')
<i>Voegwoorden/Prep?</i>	zero, fused, full, intensified?	resp. \emptyset , <i>da'</i> , <i>dat</i> , <i>dattē</i> ⁸ /Prepositie: <i>voor</i>
<i>Wwsuffixen</i>	zero, fused, full, intensified	resp. \emptyset , unreleased <i>-t</i> , 2sing. normaal <i>-s</i> ~ <i>-st</i> doch intensified <i>-se</i> ~ <i>-ste</i> ; 3plur <i>sinden</i> naast gewoon <i>sind</i> ⁹

Bij de pronomina zijn de clitische vormen de pendant van de gefuseerde vormen bij de overige categorieën.

Als zero-voegwoorden kunnen beschouwd worden die gevallen in de literatuur waarvoor men constateert dat de term voegwoordvervoeging onterecht zou zijn, omdat de specifieke werkwoordsuffixen ook na andere woordsoorten kunnen voorkomen. Deze onjuiste opvatting signaleerde ik al in mijn tweede bijdrage naar aanleiding van Nübling (1992). In Nederland wordt deze opvatting voorgestaan door o.a. Bakkes (1996). Zero-voegwoorden in objectzinnen waren reeds eerder voorwerp van een afzonderlijke studie door De Rooy (1965b).

De normale volle vormen behoeven geen commentaar, maar de geïntensiveerde vormen wel. In het Gronings komen bij het werkwoord als 2sing.-affix *-ste* en *-se* voor. Ze hebben dan enige nadruk en komen ook in zinsfinale positie voor naast het gewone *-st/-s*: (Goeman 1992, Reker 1986)¹⁰:

- 2) *wa segse* 'wat zeg je?', naast: *wa zegs*

In het Limburgse dialect van Montfort (Bakkes 1996, 62-64) komen vormen voor van infinitieven, die ik als geïntensiveerd interpreteer (vbb. bandopname 289 P.J. Meertens-Instituut) omdat ze meestal in zins- of zindeelfinale positie voorkomen waar ze enige nadruk hebben. Ook voltooid deelwoorden kunnen dat verzwaarde suffix vertonen:

- 3) .., mar Wullem kos niët afstand daovan doen. (p. 15)

versus:

- 4) ..laad oes maer naa Genoowe gaone. (p. 3)

...der naatoegegaane...	(p. 4) ¹¹
Da moste ag hëktare gronjdj bie zeene.	(p. 5)
..toen moes mie moëder ter liek gaone,	(p. 9)
En die anger konne naar hoes gaone.	(p. 12)
..èn anners da kostese niët bestaone.	(id.)
..ger mot mar naa de Grouwert gaone,...	(id.)
..., die ginge dinke, waat sulle we noe moeten doene.	(p. 13)
Ja, sagt er, daa hauwe se wat raod veur gedaone.	(p. 15)
..., daa moeste se wiet vor naar Duitland gaone.	(id.)
En toe bèn ig nog twee jaor in d sjoel moete gaone.	(id.)
..., die hauw ee ee klei kinjdj naar de sjaol gaone, waar?	(p. 16-17)

Werkwoordsuitgangen 2sing. op *-se* komen ook in Limburgse dialecten voor. Ze worden door Bakkes (1996) verklaard uit verzwakking en partiële tot volledige assimilatie van het pronomen *doe* aan het 2sing.-affix *-s*: *-s+do > -s+tə > -sə*, maar ik verklaar ze analoog aan de Groningse. Werkwoordstammen en voegwoorden kunnen beide zowel in een korte als in een verzwaarde vorm voorkomen. Zo signaleert Spa (1996) voor zijn dialect van Vollenhoven <zo'j> naast <zao'j> 'zou je', <e'j>, naast <èè'j> 'heb je', <a'j> naast <aa'j> 'als je'¹².

De clitische en gefuseerde vormen zijn prosodisch gezien onbeklemtoond. De vormen die als *full* gekenmerkt staan, zijn in principe beklemtoonbaar maar kunnen ook zonder klemtoon voorkomen, intensief vormen dragen klemtoon of komen in markante posities voor. Derhalve kunnen, naast de fused (clitische) vormen, ook de volle vormen enclitisch gebruikt worden, maar de geïntensieveerde vormen kunnen zo niet gebruikt worden. Een overzicht van de gradaties bij dergelijke werkwoordsvormen in het Rijssens dialect komt hieronder nog aan de orde. Voor de West-Vlaamse dialecten geven Willemyns (1979) en Devos (1986) een overzicht van de vormen van enclitische subjectpronomina. Met betrekking tot deze groep gaat Vandekerckhove (1993) eveneens van een (driedelige) gradatie naar gewicht uit: doffe vormen, volle vormen en verzwaarde dubbelvormen. Zo'n driedeling wordt door Welter (1933) ook expliciet vermeld voor Limburgse dialecten (zie de voorgaande bijdrage met het literatuuroverzicht van Comp-agreement).

Bij de voegwoorden sluiten zich ook relativa aan (relativa hebben echter geen vormen met verschillend gewicht) en de polariteitsinterjecties *ja* en *nee* als antwoord op een vraag (Paardekooper 1993b). Bij deze laatste is er wel gradatie naar gewicht:

Tabel 3: Gewicht bij polariteitsinterjecties

ø:	ø <i>doe</i> 'k (ja=ø+doe+ik), <i>bè- t-en doe:t</i> (wel(neen=ø)+suffix+hij/niet+doet; Ghijsen (1979, s.v. <i>be!</i>));
fused:	<i>jaa</i> 'k, <i>ni je</i> (nee je);
full:	<i>nin t</i> (neen 't);
intensified:	<i>nainen</i> (neen hij).

Geïntensieveerde vormen kunnen ook ontstaan door 'samenstelling': (*mo- l è-)* *bè-jaa* (Smes-saert 1995). Deze intensifier kan zelf weer als polariteits-complementeerder gaan optreden: *kendoenie* (toch=ø+ik+niet+doen+niet), *bakendoenie* (toch=fused)+ik+niet+doen+niet), *banin 'kkendoenie* (toch+ neen(intensified)+ik+niet+doen+niet)¹³.

Dat *ja* en *nee* zich als complementeerder gedragen, is te zien aan de door Paardekooper (1993b) geciteerde Zeeuwse vormen: *bèloffaa* 'k, *bèlofnéënt*, cfr. *ik weet niet wie-of-dad-ik gezien heb*.

Zero kan beantwoorden aan pro-drop: *denk eeras sprees* 'denk voordat+suffix (je=Ø) spreekt', *wees was dös* 'weet+suffix (je) wat+suffix (je) doet!' (Enschede, Bezoen 1938).

Het andere uiteinde van de gewichtsschaal, het tegenovergestelde van de geïntensieveerde vormen, wordt gevormd door de zero-vormen, ook daar vinden we parallelie tussen voegwoord en werkwoord.

Zero kan beantwoorden aan V-drop: antwoord *jaak* 'ja ik', 'ja + doe=ø + ik'¹⁴, en vergelijk dit met *ja(o)s* 'ja + doe=ø + suffix=nasalering + ze (plur)' (Paardekooper 1993). Dit soort antwoorden kan gezien worden als de reactie op de 'verwonderde repliekvraag' met *doer*: *- Ik vier morgen mijn verjaardag. -Doe je? -Jaak!* Vergelijk Ryckeboer (1986).

Zero kan beantwoorden aan ontbreken van Comp:

ik zie hij loopt

'ik zie dat hij loopt',

Gi doet wel, neem gi dies woerts waer

'Je doet goed (als) je op dit woord acht geeft'¹⁵,

ic meenstu fier souds zijn, ic waenstu nye so quade honden en saghes (Haarlem; Van Helten 1897, 433).

Zero kan beantwoorden aan ontbreken van uitgang: *hij doe, doe je*, [da sa. tər] 'dat zal(t) er' met een unreleased /t/, Gent (Goeman 1980a); Groningen: [ji kun] ~ [ji kunnæ] 'je/jullie kunnen' (Sassen 1982); *zit+ø+we* ~ *zit+ɲ+we* 'zitten we' (De Vries in Ter Laan 1929; s.v. ..næwe); *zit+ø+jə* ~ *zit+ɲ+jə* (De Vries 1940). De enclitische alternantie *hebbe wi* ~ *heb+ø wi* tegenover *wi hebben* kan al in het Middelnederlands van de 14de eeuw geconstateerd worden (Demeersseman 1989) en is zelfs al bij Van Maerlant (Der Naturen Bloeme, Hs. D) aan te treffen: *lese wi* 'lezen we', *vinde wi* 'vinden we', *lateni* 'laten we', *ore wi, or wi* 'horen we', *eten wi, etewi* 'heten we', *sulwi* 'zullen we', *ebwi* 'hebben we', etc. Deze zero-vormen in inversie komen dus aanmerkelijk vroeger voor dan Van Helten (1887) meedeelt.

Bij Comp-agreement is er dus interactie van voegwoordengewicht, verbagewicht (bij verba als doen en consorten en de preterito-presentia), werkwoordsuffixgewicht en pronomina-gewicht.

Het gewicht van de pronomina in het dialect van Oostende 'k, -ke en -kik, etc., wordt door Paardekooper (1993) prosodisch gekarakteriseerd als resp. 'onbenadrukt', 'benadrukt' en 'sterk benadrukt'. In dit dialect is de sterk benadrukte vorm volgens Paardekooper in 3sing. en 13plur. defectief¹⁶.

Dit soort gewichtsverhoudingen bij clitica, werkwoorden en complementizers zijn ook aantoonbaar in noordoostelijke dialecten, zoals het Rijssens. Hier worden door Schönfeld Wichers (1979, 1983) pronomina eveneens prosodisch onderscheiden, maar in drie klassen: a) zonder klemtoon ('k, 'w, e, ze); b) met klemtoon (*ik, iej, hee, vie*), en c) sterk (*ikke, ieje*), zie tabel 4

Tabel 4: Comp+agreement+enclitische vormen in het Rijssens

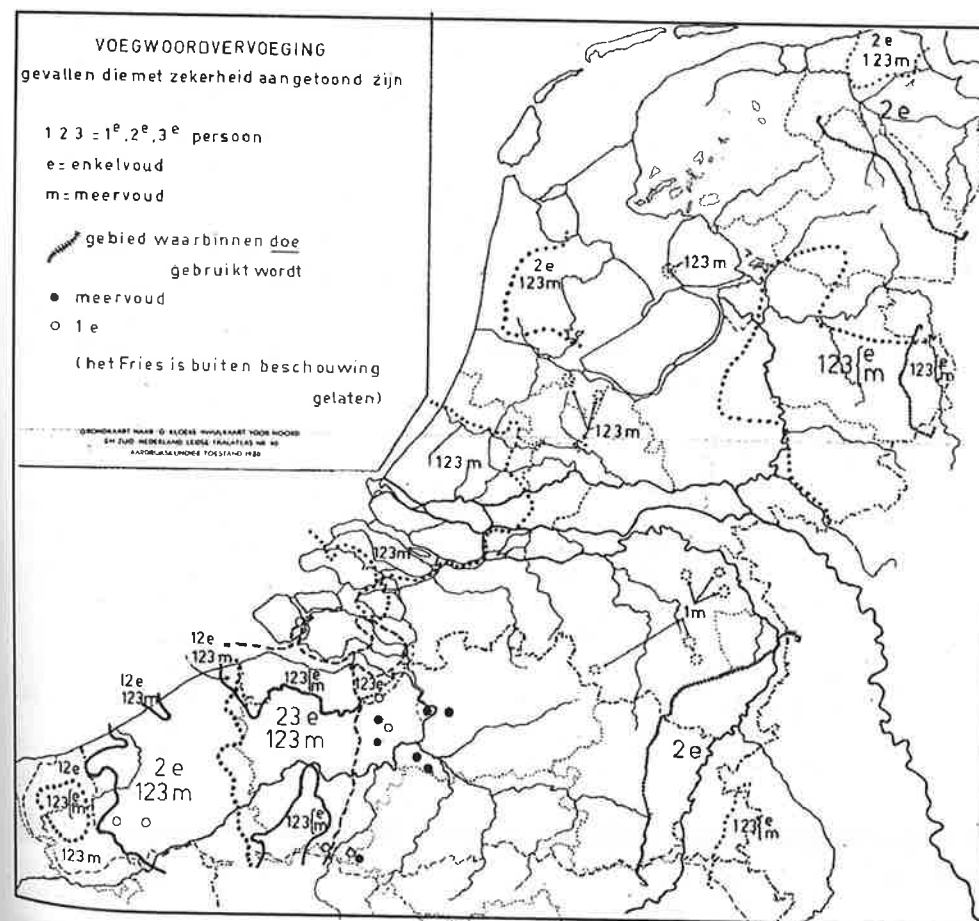
	relativum (+voegwoord) + (encl.) pron (‘die’) + (‘als/dat’)	verklaring —
1sing encliticum	(m.) den+ ‘k / a’k / a’r ik (f.) dee+ ‘k / a’k / (a)’r ik (n.) da+’k / da’r ik / dat ik	ad+e ik > ar’ ik
2sing encliticum	(m.) den+ ‘j / a’j / ’d iej / a’r iej (f.) dee+ ‘j / — / (a)’r iej (n.) da+’j / da’r iej / dat iej	ad+e/ø iej > ar iej ad+e/ø iej > ad iej
3sing encliticum	(m.) den+ ‘t e / ’t hee / at e / at hee (f.) dee+ ‘t e / ’t hee / at hee (n.) — / — / dat e / dat hee	ad+t e/hee > at e/hee
1plur encliticum	(m.) den+ ‘w / a’w / ’de viej / a’re viej (f.) dee+ ‘w / a’w / ’de viej / (a)’re viej (n.) da+’w / — / da’re viej	ad+e viej ~ ar+e viej
2plur encliticum	(m.) den+ ‘d iejleu / — / a’r iejleu (f.) dee+ (a)’r iejleu (n.) da+’r iejleu	cfr. 2sing
3plur encliticum	(m.) den+ ‘t zee / at zee(leu) (f.) dee+ ‘t zee / at zee(leu) (n.) dat uer / da+’zeeleu wee/woor ‘t zee / at zee	ad +t zee/zeeleu > at zee/ zeeleu
Bij voegwoorden		
1sing	woor+ ‘k/ik	a’k/a-r ik
2sing	woor+	— /a’st’ oe
2sing	woor+ ‘j/iej	a’j/a-r iej
3sing	woor+ ‘t e/’t hee	/at hee
1plur	woor+ ‘w/e viej	/a’w/a-re viej
2plur	woor+ —/ieleu	/— /a-r iejleu
3plur	woor+ ‘t ze/’t zee ‘waar’	/—/at zee ‘als’

Ter vergelijking dienen de geïnverteerde fusievormen en de clitische vormen (de volle) van werkwoorden in Rijssen die in de volgende tabel 5 staan (bron: Schönfeld Wichers 1979; 1983):

Tabel 5: Inversievormen; fusievormen en vormen met encliticum (full)

	1sing		2sing		3sing		1plur		3plur	
	fusie	clitic	fusie	clitic	fusie	clitic	fusie	clitic ¹⁷	fusie	clitic
hebm	he'k	heb ik	he'j	hebiej	hefe	hefhee	he'w	hebbe viej	hebtze	hebt zee
zijn	zin'k	zin ik	zi'j	zin iej	ise	is hee	zi'w	zinne viej	zeentze	zeent zee
goan	goa'k	goar ik	goa'j	goar iej	geete	geet hee	goa'w	goare viej	goatze	goat zee
kunn	kaan'k	kan ik	hu'j	kun iej	kane	kan hee	ku'w	kunne viej	kuantze	kuent zee
mangn	ma'k	mag ik	ma'j	mag iej	mage	mag hee	ma'w	magge viej	mangntze	mangnt zee
munn	mu'k	mur ik	mu'j	mur iej	mute	mut hee	mu'w	murre viej	munnze	munn zee
wiln	wi'k	wil ik	wi'j	wil iej	wil e	wil hee	wi'w	wille viej	wee'tze	wee't zee
zuln	za'k	zal ik	zu'j	zul iej	zal e/1	zal ee	zu'w	zulle viej	zuetze	zuet zee
doon	doo'k	doorik	doo'j	door iej	dut e	dut hee	doo'w	doore viej	dootze	doot zee

De parallelle tussen voegwoord en geïnverteerd is volkomen als de vormen maar binnen hun gewichtsklasse met elkaar vergeleken worden.

Kaart 1

Vergelijkbare congruentievormen met een compleet paradigma zijn te vinden voor een plaats die buiten de congruentiegebieden van kaart 1 valt. Goeman (1980a) veronderstelde dat er in dat gebied (Betuwe) mogelijk ook sprake van Comp-agreement zou kunnen zijn (zie kaart 1). Dat blijkt inderdaad het geval te zijn als de fusievormen van voegwoord en geïnverteerd werkwoord vergeleken worden. Als voorbeeld diene een stadsdialect, dat van Culemborg (Ausems 1953). Zie Tabel 6:

Tabel 6: Comp-agreement in Culemborg

Voegwoord + encliticum	geïnverteerde werkwoordsvormen (fusie)
àk 'm zie dàk nie ken (dat ik niet kan)	muk (moet ik) màk (mag ik) kànk (kan ik) lők (laat ik) hek heddik (heb ik)
àjje göt (als je gaat) 't kàind dà je daor zie àz je höllie hoor toe tie me zaoch (toen hij me zag) toe tie mós zegge toe pàste die 'n Waiv dòr tie ruuzie mee gemòk hà 't jóchie dà s'n vaoder doot is ze zeeje dà m'n goet kàrsejaor kràige	kàjje kómme zeu je (zul je) mòjje (moet je) hejje (heb je) wà leez je wà schil tie kàn tie sel tie
àmme (als we)	dà doemme, zàmme, semme ze (zullen we haar), hemme (hebben we), lòmme (laat me) kenne jölle kómme
àzzeze kómme dàbbe z't nie hàbbe(dat ze het niet hadden)	kanne ze habbe ze (hadden ze); dàbbe (dadde); (dd > bb)

In de laatste regel van deze tabel vinden we parallelie tussen voegwoord en Aux, hoewel dat in dit geval Aux een preteritumvorm is. De verbindende factor is natuurlijk de intervocalische *-b-* van de presensvorm.

Ausems beperkt het voorkomen van *t* bij voegwoorden uitsluitend tot 3sing. Uit de parallelie tussen Comp-vormen en de vormen van de 'speciale' werkwoorden concludeer ik dat Culemborg een compleet personen-agreement heeft: zowel voor 123sing., als voor 13plur. Weliswaar is 2plur. niet bij Ausems geattesteerd, maar het is waarschijnlijk wel identiek met 2sing. De congruerende voegwoordvorm is over het geheel genomen de fusievorm van de monosyllabische werkwoorden en preterito-presentia in inversie. De voegwoordsuitgang wordt dus door het encliticum opgelegd, geïnduceerd. Een bevestiging van deze conclusie vinden we in de clitisch geïnduceerde congruentie bij imperatieven die verderop nog ter sprake zal komen (sectie 3b).

3. Beperkingen en de Monosyllabe met Clitische Groep Generalisatie (MCGG)

Ik heb eerder (Goeman 1980, 1992a) de stelling verdedigd dat vervoeging van voegwoorden uitsluitend in clitische verbindingen voorkomt¹⁸.

Er zijn een aantal aspecten die hiervoor en in de historische en thematische overzichten - de andere delen van het drieluik, Goeman 1997a en 1997b - al verspreid aan de orde kwamen, maar die nu met elkaar in verband aangesneden worden en die terug te brengen zijn op drie beperkingen: a) op de vorm,
b) op de fonologische processen en
c) op het soort werkwoord-suffix.

a) Werkwoord + enclitisch pronomen

Een eerste beperking op de vorm van het congruerende voegwoord is gelegen in het feit dat het de uitgang is van de enclitische combinatie van werkwoord en pronomen. Dit is het duidelijkst te zien in de oostelijke dialecten zoals Overijssel. Het is normaliter:

- 5) *wi loopt*, in inversie: *lope wi* en na voegwoord: *azze wi*

Daarbij is het zo dat het suffix *-e* in de inversievorm en de voegwoordvorm niet uit *-et* geassimileerd is voor het pronomen *wi*. Dat *-e* suffix heeft al een respectabele ouderdom (zie hiervoor), het treedt ook op in verwante talen als het Oudengels en het Middelnederduits. Bovendien vindt er geen fricativisering plaats, zoals bijvoorbeeld wel bij de Limburgse gevallen heeft plaatsgevonden: *ver* < *wir*.

Ook het encliticum is meestal niet via normale verzwakkingsregels uit de volle vorm afleidbaar, zie Limburgs:

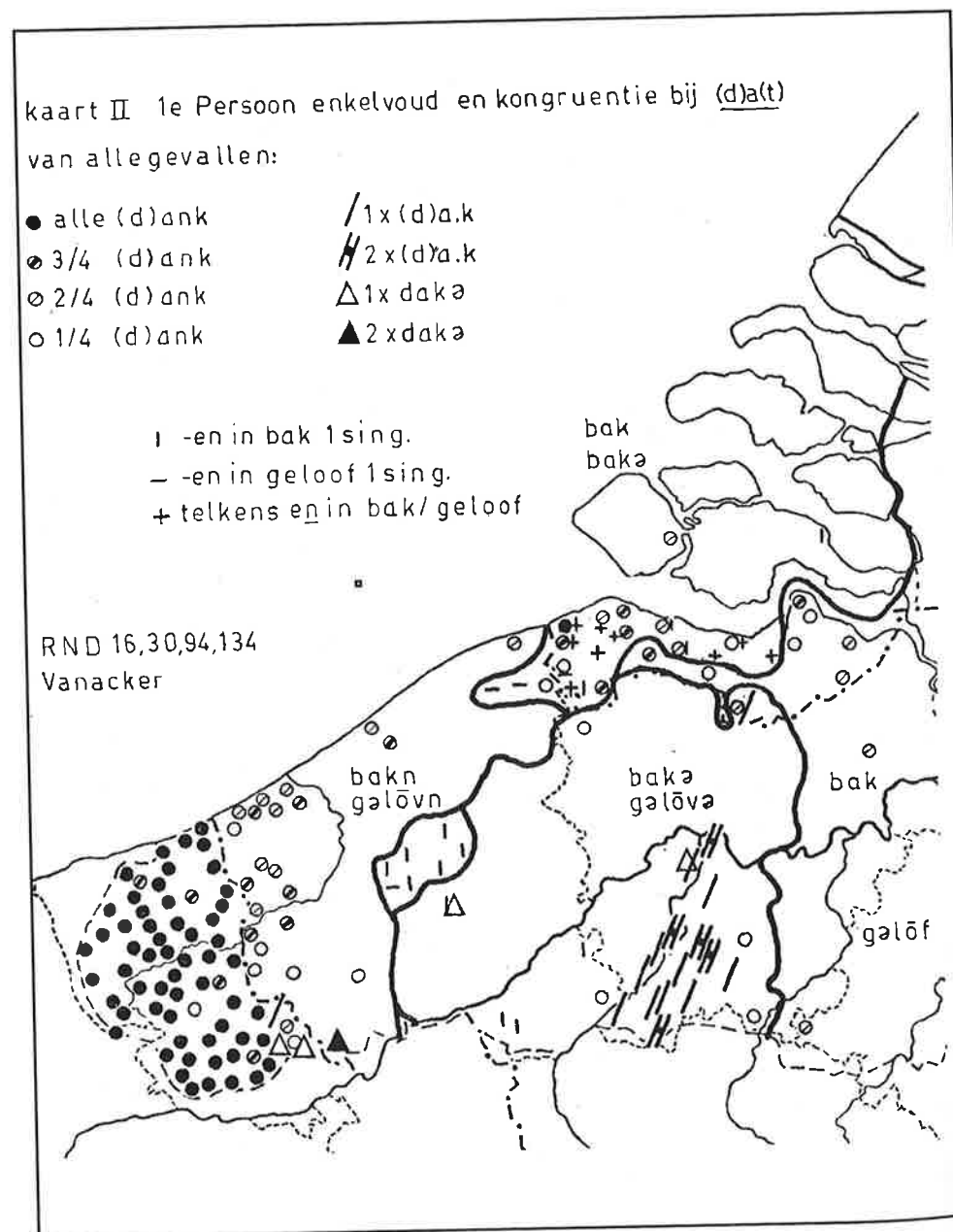
- 6) *-er* (3sing) niet uit *hèè*,
-der niet uit *ier*,
-me niet uit *wij*.

Zelfs is het historisch gezien zo dat *we* uit een onbeklemtoond *wi* (met korte vocaal) komt die geen diftongering heeft ondergaan, terwijl de alternant met lange vocaal wel normaal gediftongeed is.

Het 2pl. pronomen in Brabantse dialecten *-(d)e* kan synchroon niet uit *gij* afgeleid worden. De meeste van die vormen zijn uit heranalyse (Welter 1933) van de enclitische combinatie ontstaan: zo: Mnl. *-ste*, Vlaams-Zeeuws-Hollands-Brabants 1plur.: *-me*¹⁹, Brabants 2sing./2plur. *-de*, Limburgs 2plur. *der*, Limburgs *ver*.

Zowel werkwoordvorm als pronominaal vorm zijn dus gelexicaliseerd en zitten als zodanig in het lexicon. Derhalve zijn beide basisgegenereerd.

Een verwant standpunt is te vinden bij Hirt (1934), die naar aanleiding van de enclitica in de zgn. Wackernagelpositie opmerkt dat de vorm van enclitica duidelijk afwijkt van die van de volle, gewone pronomina. De enclitica vertegenwoordigen in hun vorm meestal een oudere taalfase.

Kaart 2

b) Specifieke fonologische processen in de clitische groep

Een tweede beperking wordt gevormd door fonologische processen die specifiek in de clitische groep werken²⁰: een voorbeeld is de alternantie 2sing. - 3 sing. in Hollandse dialecten waarvan al sprake was in mijn eerste bijdrage:

7) *ovie* versus *ofie*

Jongen (1986a, 1986b) heeft voor de Limburgse dialecten er een aantal opgesomd. Hij noemt dat relictsandhi, omdat een aantal normale sandhiregels in de clitische groep niet van toepassing is. Het gaat in feite om de al eerder genoemde heranalyse-gevallen waarvan in sectie 3c nog nadere voorbeelden worden gegeven (cfr. Welter 1933).

Voorbeelden zijn ook te geven uit Overijssel:

8) *doere-wi*, *door-i* 'toen wij, toen je/jullie'
 waarnaast *doore wi* en *door-i* 'doen wij, doe(n) je/jullie'

Over *doe jij* met *-r-* zie Goeman (1992a). De gevallen met *-r-* komen uitsluitend in enclitische combinaties voor. Ze werden gemeenlijk verklaard uit een vocalisatie van *-d-*, maar een andere verklaring waar ikzelf de voorkeur aan geef, is die uit een soort overgeneralisatie van de vocalisatie van slot *-r* na vocaal tot een ə zoals in de gewone uitspraak van de stad Goor: *Gooə*. Het zijn juist de werkwoordsvormen waar voor het taalbewustzijn ə-suffixen zitten: namelijk 12plur. en 12sing. die de mogelijkheid tot deze *-r-* bezitten:

9) *ik dooə* is geïnterpreteerd als *ik door*.

Vandaar dat we vinden in inversie *door-ik*, *door-i* en vervolgens *doore-wi* (vgl. *ik ga op Goor-an* en niet *ik ga op Gooə an*). Deze *-r-*vormen doen zich parallel aan de inversie bij werkwoorden ook voor bij voegwoorden: *ar-ik*, *ar-ie*, *are-vie* (zie tabel 4). De *-r-*vormen komen ook voor bij voegwoorden in Westfalen²¹.

Recente ə-apocope in 1sing. pres. is in deze en andere dialecten (Spakenburg, Noord-Holland, misschien in Zuid-Holland) nog merkbaar aan een stemhebbende slotconsonant: niet *ik geef*, maar *ik geev* 'of (in Twente ook *ik geew* '). Dit soort gevallen doet zich ook voor bij 2sing. (Goeman 1992a).

Stemhebbendheid, gedekt door een 'zwevend' ə suffix, is ook de verklaring voor de *ovie* gevallen (voorbeeld 17) in Zuid-Holland. Zo'n zwevend suffix blijkt ook uit de compensatorische verlenging van de vocaal van het voegwoord *dat* terwijl het suffix zelf is weggevallen: in Oost-Vlaanderen is de vocaal dan halflang [da.] zie kaart 2 en Goeman (1979 en 1992a).

Deze sandhiprocessen worden meestal geplaatst na de syntaxis; ze zijn postlexicaal. Maar vanwege het feit dat zowel de werkwoordsvorm als het enclitisch pronomen in het lexicon zitten is er een probleem: complete werkwoordsvormen en complete enclitica worden geïnserteerd en kunnen via gegeneraliseerde transformaties een boom opbouwen, maar op

die manier is er nog geen verklaring voor de specifieke vaste combinatie zoals die bijvoorbeeld blijkt uit de Vlaamse paradigma's (Haegeman 1992) in tabel 7:

Tabel 7: West-Vlaams (Haegeman)

	Voegwoordverbuiging		inversie	rechte volgorde
1s.	dan-k	goan	goan-k	ik goan
2s.	daø-j	goa	goa-j	gie goat
3s.	da-se (*ze)	goat	goa-se	zie goat
1p.	da-me	goan	goa-me	wunder goan
2p.	daø-j	goa	goa-j	gunder goat
3p.	dan-ze	goan	goan-ze	zunder goan

Hierbij moet opgemerkt worden dat 3sing. *da-se*, *goa-se* hun oorsprong hebben in een suffix-t, vergelijk: *da-t-ze*, *goa-t-ze*, hetgeen de verstemlozing van de consonant van *ze* verklaart.

De zaak wordt nog wat ingewikkelder omdat ook hoofden van nominale groepen (Determiner Phrases) als bepaalde lidwoorden (*de*) zich in plaats van proclitisch enclitisch kunnen gedragen, ook dan is er voegwoordcongruentie mogelijk:

- 10) Vlaams: *an* de kiekens een steekvogel zien.

We zagen deze vorm van voegwoordvervoeging al in de Mnl. voorbeelden uit Voorburg in Goeman (1997a): voorbeeld 9, 11, 13, en 14. Mogelijk past ook de attestatie uit de Rijmbijbel van Van Maerlant, voorbeeld 24 aldaar, bij de gevallen waar een proclitisch element zich enclitisch gaat gedragen.

In gevallen met topicalisatie gevolgd door een relativum is er een zero enclitische pronominale vorm (materiaal vragenlijst 12 (1943) P.J. Meertens-instituut):

- 11) Hollands de jonges *dieë* werke wille
Twents dee jongs *dee't* werkn wilt
Twents wichter *dee't* trouwn wilt

Het enclitisch *er* gedraagt zich precies volgens de 'monosyllabe met clitische groep generalisatie' (MCGG) waar ik van uitga (zie beneden onder c en Goeman 1980: kaart 2) getuige...*degene die (a) 't (d) er aankomt.*, in gebieden die ook daarnaast Comp-agreement-vormen *vertonen* in 2singplur. en/of 1sing. en of 13plur.

Er is bovendien historische evidentie voor het feit dat juist het encliticum een, afwijkend archaisch, suffix induceert. Zo wijst Van Loey (1980) er in zijn Mnl. Gr. (p. 57; 59) op dat in het Middellimburgs in het algemeen de oude vorm van de 3pl. op *-nt* die in onbruik is geraakt, als die optreedt dat bij voorkeur voor enclitica doet:

- 12) *makentene* 'maken hem', *si sulent-en gelden* 'zij zullen hem vergelden'.

Hetzelfde is ook opgemerkt door Kern (1891). In een eerdere bijdrage zagen we dat bij oorkonden juist voor een enclitische groep het mogelijk optreden plaatsvond van Comp-agreement in het jaar 1236 te Gent: *dan mense* 'dat men ze'. En zo bleek precies het handschrift van Van Maerlant dat, in afwijking van het gebruikelijke patroon in andere Mss., zeer veel inclinatie spelde, attestaties van meervoudscongruentie te bieden.

Bovendien kan de inductie door een encliticum vaak zo sterk zijn dat zelfs imperatieven in de positie voor encliticum een agreement-affix vertonen²²: *hore ze 's zinge* 'hoor ze eens zingen', *kijke die paarde 's lope* 'kijk die paarden eens lopen'. Voor Rotterdam zijn zo geattesteerd: *kijkeme!* 'kijk wij (=ons)', *kijke zullie!* 'kijk zij (=hen)' en *kijke die jonges!* 'kijk die jongens' (Rogier 1938). Hier kan ook sprake zijn van een zero-voegwoord: *kijk (dat=)ø+e (affix)+ die/wel/mel zullie*.

c) Vormen van Monosyllabische werkwoorden (MCGG)

Een derde beperking is gelegen in het feit dat de voegwoordcongruentievorm niet zomaar die van de uitgang van het werkwoord in inversiepositie is.

Het gaat daarentegen in principe om de vorm van het suffix bij monosyllabische werkwoorden als *doen*, *gaan* - ik heb dat laatste werkwoord natuurlijk niet voor niets in de tabellen gebruikt - of bij preteriti-presentia die eveneens monosyllabisch gebruikt kunnen worden. De parallelie is mooi te zien in het West-Vlaams (zie hierboven tabel 7). Zoals reeds opgemerkt worden deze enclitisch geïnduceerde werkwoordvormen ook aangewend in replieken met *doen* (Rycke-boer 1986). Er komen nog complete werkwoordelijke persoonsparadigma's voor (Ryckeboer, kaart 1), maar het persoonssysteem is sterk aangetast.

Voor het Limburgs zijn bij andere voegwoorden dan *wen* en ook bij relativa wel geen *-nt* vormen in gebruik, maar geldt wel degelijk de vorm die in de clitische groep bij de monosyllaba ontstaan is (Tabel 8):

Tabel 8: Limburg (Jongeneel 1884)

	Voegwoordverbuiging		inversie		rechte volgorde		
1s.	wenø-ich	goa	goan-ich	han-ich	ich	goa	ha(n)
2s.	wen-ste	gees	geeste	haste	doe	gees(e)	has
3s.	went-se (*ze)	geet	gee-se	hatse	ze	geet	hat
	went-er	geet	geet-er	hater	hè	geet	hat
1p.	went-ver	gont	gont-ver	hontver	vier	gont	hont
2p.	went-er	goat	goat-er	hadde	ier	goat	hat
3p.	went-se	goat	goa(t)-se	hontse	zie	gont	hont

Voor de vorm *doe geese* zie sectie 2.2 hiervoor. Blijkens de ingevulde vragenlijst 12 (1943) van het P.J. Meertens-Instituut alterneert *went* met *wen*. *Went* kan weliswaar in alle persoonsvormen optreden, maar de frequentie van vormen met *t/d* is veel hoger in 3sing. en in 456plur. werkwoordsvorm, die resp. een *-t*, of in bepaalde werkwoorden een *-nt* affix

vertonen. Daartegenover is de frequentie van vormen met *t/d* is aanmerkelijk lager in 1sing. De parallelie met de monosyllabische werkwoordsuitgangen op *-nt* in inversie is dus opmerkelijk.

2Sing. *wenste* alterneert met *wense* en *wens*; ook: *wents*; deze laatste vorm is al Middel-limburgs (Van Helten 1887) en bestaat momenteel enkel bij werkwoorden waarvan de stam eindigt op vocaal of *-w/-j* (Roebroek: Beek-Elsloo): *gaan, bloeden, hooien*. Het zijn dus werkwoorden die aansluiting gevonden hebben bij de monosyllabische werkwoorden in 456plur. werkwoordsvormen²³. Bepaalde modale hulpwerkwoorden (*mogen, sullen, willen*) hebben als reguliere uitgang in 2sing. bij het pronomen *doe*: *-t*, waarna reeds in de Middel nederlandse periode *-ts* als suffix ontstaat (Cosijn 1874, betreffende de Limburgse Sermoenen). Volgens Franck (1910, 116) vormen de monosyllabische verba de kern, in aansluiting bij het soort modale werkwoorden met stam op *-t*: *du moet-s, du weet-s*. Deze vormen veronderstelt hij reeds aanwezig in Veldekes Eneïde.

Ook bij 3sing. kan congruentie voorkomen: *went-et* en: *wenter dokter bei hun woar*, 2plur. *wenter* alterneert elders met: *wender*.

Vār en *dār* zijn ontstaan uit suffix (*-n*)+*wir* en suffix (*-d*)+*ir*. Vervolgens zijn deze vormen gegeneraliseerd naar de proclitische positie (vgl. *gaamə* voor *gaan we* en vervolgens *me gaan(e)*). Montfoort vertoont, uitsluitend, in inversie bij monosyllaba voor 1plur. *-e* vormen: *gaone veer, zeene veer* 'gaan (sleeptoon) we, zien (sleeptoon) we' (Bakkes 1996, 62-64). Daarmee is in principe de mogelijkheid gegeven voor een nieuwe openlijke voegwoord-congruentie in deze persoonsvorm. Of de vormen die Bakkes signaleert van *veurdette, omdette, naodette* en *waate* (dit laatste met sleeptoon) instanties van congruentie zijn, valt uit zijn beschrijving evenwel niet op te maken²⁴.

In het Rijnland (Müller) is *wie-n-ich* cfr. *doo-n-ich* en *goa-n-ich* in gebruik. In grote delen van Limburg gaan de monosyllaba in 1sing. uit op *-n* (ook in inversie): *En waat ig nog meer doën* 'En wat ik nog meer doe.' Zo vertoont Beek-Elsloo (Roebroek z.j.) dan in 1sing. *-n* na relativum: *de man daen ig gezeen hōb* tegenover *de boum dae rot is*. Ook 3sing. is er waarschijnlijk vertegenwoordigd met Comp-agreement: *est' ein kō biest shtaeken de angere de shtart oop* 'als de ene koe biest, steken de andere de staart op'; *het veugelke flōt, wie t'em gelieert is* 'het vogeltje fluit zoals hem geleerd is'. De combinatie van *es* en *de* doet mogelijk twifelen, maar het tweede voorbeeld, gevoegd bij de attestaties van Jongeneel (1884): *wen-t het doe heesjde, wen-t der dokter bei hun woar* geeft voldoende uitsluitsel. De Beekse vormen zijn parallel aan de Heerlense: *wen-t ier heurt* 'wanneer je (plur) hoort' < *-t+dir*, *es-t ier wilt* 'als je (plur) wilt' < *-t+dir*.

De duidelijkste indicatie voor de MCGG geven evenwel de oostelijke clitische groep-vormen met *-r*. Deze komen alleen voor bij monosyllabische werkwoorden en bij werkwoorden die dat geworden zijn zoals snien 'snijden'. Ze kunnen voorkomen in 1s. en 2s. en in 1pl. en 2pl. Die hebben alle een *-e* inversie-suffix ten grondslag. Ze komen daarentegen nooit voor in 3pl. Dezelfde *-r-* vormen kunnen in die persoonsvormen dan ook voorkomen bij conjuncties en relativa. De paradigma's voor Rijssen zijn hiervoor al gegeven. In tabel 9 staan de meest voorkomende vormen:

Tabel 9: Overijssel (zonder 2sing. op *-ste*)

	Voegwoordverbuiging		inversie	rechte volgorde
1s.	aø-k	goa	goa'-k	ik goa'
	add'-ik	goa'	goad/r'-ik	
	ov'-ik/ow'-k	goa'	lèèv'-ik	ik lèèv'
2s.	aø-j	goat	goa-j	ie goat
3s.	a-se (*ze)	geet	gee(t)-se	zee geet
	a-te	geet	geet-e	hee geet
1p.	aø-w	goat	goa-w	wie goat
	azze-wi	goat	goare-wi	wie goat
	doere-wi	goat	goare-wi	wie goat (Sassen 1953: Ruinen; ook elders)
2p.	aø-j	goat	goa-j	ieleu goat
			goar-i	
3p.	a-se	goat	goa(t)-se	zee goat
	a-t-se	goat		

1sing. *lèèv'* alterneert met *lèève* en *lèèw'*; 3sing./3plur. *a-se* komt uit resp. *at-e* en *at-ze*.

De Twentse vormen met *t* zijn onderhevig geweest aan een gelijksoortige polemiek als in de frisistiek. Bezoen (1949) kapittelt Wanink (1948) ten onrechte hard over die *t*-vormen. Diens observatie, dat er sprake is van 'iets nominatiefs', is misschien ongelukkig geformuleerd maar slaat eigenlijk wel de spijker op zijn kop als het om Comp-agreement gaat. Bezoen gaat zonder meer uit van een voegwoord *dat*, wat zich in de vorm *at*' *t* volgens hem tamelijk recent ook sterk in Westfalen uitgebreid heeft²⁵. Maar de vormen met *t* doen zich in het Twents uitsluitend voor bij 3sing. en 3plur., de enige vormen die in inversie een *-t* hebben. Het voegwoord is dus *ad*, dat voor vocaal behouden blijft: *addik* of *ad+(ə)+ik*. Het is voor consonant *at*, en daar het enclitisch pronomen 3sing. masc. *ə* is en niet zoiets als *də/di*, moet *at* in 3sing. een *t*-suffix hebben: *ad+t+ə*. Net zoals *goa(t)sə* (3sing.fem./plur.) grammaticaal is maar **goazə* niet (zie Goeman (1980a) kaart 2: *die t (d)er*).

Uit de Comp-agreement bij 3sing. in het Twents blijkt ten overvloede dat het niet zonder meer de uitgang van het werkwoord is in inversiepositie, maar veeleer die van de enclitische combinatie met een monosyllabisch werkwoord: weliswaar hebben zwakke werkwoorden en sterke werkwoorden die qua stamvocaal van 3sing. geen verschil tonen met die van de overige presenswoordvorm, dan in 3sing. uniform *-t*: *woont-e* 'woont hij', maar de overige sterke werkwoorden die in 3sing. afwijkende stamvocaal hebben, vertonen *-ø*: *gij-e* / *giv-e* 'geeft hij'. De monosyllabische werkwoorden *doen, gaan, etc.* vertonen evenwel altijd *-t*: *goat-e* 'gaat hij'.

Dit gegeven sluit de preterito-presentia uit als basis voor voegwoordvervoeging in oostelijke dialecten als het Twents, want die gaan in inversie uit op *-ø*: *mag-e, kan-e, zal-e* (zie tabel 5), waardoor de monosyllabische werkwoorden als basis overblijven, *doot-e, goat-e*.

Voor Noord-Holland kan men eveneens van een compleet persoonsparadigma uitgaan als we de fusievorm bij *heb ik* verdisconteren (Tabel 10):

Tabel 10: Noord-Holland (Drechterland: Karsten 1931)

	Voegwoordverbuiging		inversie		rechte volgorde	
1s.	az'-k	doen	doen-ik	hew-ik	ik doen	hew
2s.	azze-je	doene	doene-je		jij doene	hewwe
3s.	a-se (*ze)	doet	doet-se		zai doet	heb/het
1p.	azze-we	doene	doene-we	zelle-we	we doene	hewwe
2p.	azze-julle	doene	doene-julle		julle doene	hewwe
3p.	azze-ze	doene	doene-ze		zai doene	hewwe

Ook de halflange compensatorische vocaal in Oost-Vlaams [da.k] 1sing. verbergt een -e suffix in de eerste persoon enkelvoud (Goeman 1979 en 1992). De vorm is nog verspreid aanwezig blijkens kaart 2 en 3 aldaar.

Dezelfde halflange vocaal is ook in de 2sing. en 2plur. van bijv. *gaan* te vinden: *ga.-e*. Deze heeft echter een andere oorsprong: hij is ontstaan uit de vocalisatie van een intervocalisch -d suffix (kaart bij Devos 1986): *gade* > *gaje* > *ga.e*. Het eindresultaat: parallelie tussen voegwoord en monosyllabisch werkwoord is hetzelfde als bij 1 sing. In de randgebieden naar het Brabants vinden we hier dan net als in de noordooostelijke dialecten vormen met -r: *ga.rə*, waarbij *r* < *d*²⁶.

Op deze manier gedragen zich dus werkwoorden als *staan*, *zien* en *hebben*. Bovendien gaan - zoals we zagen - ook de preteritopresentia meedoen in heel wat dialecten voor een hele reeks nieuwe gefuseerde vormen als: *a-k~ma-k*; *a-j~ku-j*; *a-w~mu-w* 'als~mag, kun, moet'. Over de Stellingwerfse vormen handelt Bloemhoff (1994)²⁷. Dit soort fusievormen komt over een zeer ruim gebied voor; niet alleen aansluitend aan de Stellingwerven in de Kop van Overijssel (Spa 1996 en Van der Haar 1967) en in het Twents (bijv. Rijssen). Ze zijn, deels in andere vorm in veel meer dialecten mogelijk, zoals blijkt uit dat van Culemborg (Tabel 6). Ze kunnen als potentiële gevallen van voegwoordcongruentie gaan tellen.

Voor Rotterdam is er, net als voor Culemborg, evidentie voor een volledig persoonsparadigma, zie tabel 11.

Tabel 11: Voegwoord+encliticum en inversie (Rogier 1938; De Wilde-van Buul 1943)

1sing. ovvek waddek	toe ek~toenek	hebbek	gaanek
2sing. ovvie	toe je toenie	hebbie	gaanie~gaaje
azzie			doenie~doeje
3sing. oftie astie	toe die~dat-ie	heptie	gaatie
1plur. ovveme waddeme	toeneme	hebbeme	gaaneme
2plur. ovve jullie		hebbe jullie	gaane jullie
3plur. ovveze azzeze		hebbe ze	gaane ze
daddeze			
bij de pretpres alterneren	zallie, zellie, willie, kennie ~ ze-je, wi-je, ke-je		
bij de monosyllaba alterneren	doenie, staanie, gaanie ~ doeje, staje, gaje.		

De normale vorm voor 'toen' in het Rotterdams is *toe*. *En toe lachtiede me nog uit ook* (De Wilde-vanBuul 1943). Het is altijd zo dat -ie=jij en -tiel-die=hij. We kunnen dus voor 3sing *toetie* naast *toedie* verwachten, want de oorsprong van -tie < -t (suffix)+die. Derhalve is *datie* niet *dat+ie* maar *da(t)+t* (suffix)+die. Anders zou *dat-i* > *daddi* ontwikkeld zijn. Vergelijk a) *waddek* en b) *waddeme*, *daddeze* die geen -t suffix hebben, maar een -ø (-ə) resp. -ə suffix vertonen.

Verder gaan de werkwoorden *doen*, *gaan*, *slaan*, *staan*, *zijn* en *zien* in het Rotterdams uit op -n²⁸ in 1sing., maar in 123plur. op -ne (dit laatste ook bij *laten*: *me lane*, *laneme*), vandaar *toe-ek* naast *toe-n-ek* en *toe-je* naast *toe-n-ie*.

4. Consequenties

Mijn stelling betreffende de MCGG impliceert dat het optreden van voegwoordcongruentie niet alleen te maken heeft met de V2-fenomenen, maar dat het vooral een prosodisch gegeven is. Hoekstra (1993b) is het hier niet mee eens en wijst op de mogelijkheid van de meervoudige NP naast enclitica als inductiefactor voor voegwoordvervoeging. Dat lijkt door voorbeelden als <den pastoir ende dienaers> hierboven uit Voorburg (Goeman 1997a) bevestigd te worden. Maar ik wijs erop dat determiners als 'de' en 'een' ook als clitica fungeren, namelijk meestal proclitisch. Binnen een prosodische frase zouden ze evenwel als enclitisch, in plaats van proclitisch kunnen gelden²⁹; het zijn dan proclitica die optreden in de bekende enclitische Wackernagelpositie³⁰. De universaliteit, of zelfs de quasi-universaliteit van de Wackernagelpositie wordt evenwel ontkend (Collinge 1985, 218).

Mijn stelling verklaart het optreden van voegwoordcongruentie voor onbeklemtoonde enclitische pronomina en voor Det+NP. Hoekstra (1993b) en Haegeman (1992) kunnen congruentie met NP's als: *dan Pol en Valeer komen* verklaren, ik niet³¹, maar zij kunnen het ontbreken van voegwoordcongruentie voor beklemtoonde pronomina niet verklaren en dat is ernstiger. Het ontbreken wordt wel door de MCGG in combinatie met het perspectief van morfologisch gewicht verklaard.

Bovendien gaat Hoekstra's generalisatie voor pluralis Comp-agreement niet voor alle dialecten op. Deze generalisatie legt een verbinding tussen de vorm van het pluralis-affix en bij nomina en die van verba: Comp-agreement zou mogelijk zijn indien nomen en verbum hetzelfde suffix vertoonden. Maar op Schouwen-Duiveland (De Vin 1952), Overflakkee (Landheer 1955) en Voorne (Van Weel 1904) eindigt het nomen in pluralis altijd op -n terwijl daarentegen de meervouden van werkwoorden altijd op -e uitgaan. Toch bestaat er in die dialecten meervouds-Comp-agreement: zie kaart 1. Datzelfde geldt ook voor het dialect van Bruinisse (Koelmans 1968). Wel zijn er in deze dialecten -n vormen voor proclitisch en enclitisch pronomina maar enkel en alleen bij 1plur.: (-)men 'we'.

Haegeman (1992, 61 en noten 14/15) laat de mogelijkheid van niet-enclitisch geïnduceerde congruentie open. Zij doet dat, omdat *dan wonder*, *dan zunder* en *da zie* (3sing.fem.) mogelijk zijn en ze veronderstelt dat de noncongruentie in de andere gevallen ?*dan ik*, **da gie*, ?*da ij*, **da gunder* door 'some other principle', dat verder niet nader gespecificeerd wordt, verklaard moet worden.

Waarom kunnen dan niet, omgekeerd, de nu door Haegeman wel³² toegelaten gevallen door een ander principe verklaard worden?

Het feit dat bij *zie* de normale assimilatie tot stemloosheid niet optreedt, geeft te denken. Haegemans redenering volgend lijkt het dan een hypercorrectie te zijn en datzelfde geldt dan voor 13Plur. Zijn het soms recente, overgegeneraliseerde vormen?

Meer voor hand, **evenwel, ligt een verklaring** in termen van onderscheiden gewicht bij pronomina, die in **in deze bijdrage is voorgestaan**³³. Gegeven zo'n gewichtsschaal voor pronomina, dan zouden <wunder> en <gunder> ook in drie graden kunnen bestaan: een beklemtoonde vorm, een onbeklemtoonde vorm (beklemtoonbaar) en een principieel onbeklemtoonbare vorm, zoals bijvoorbeeld voor het dialect van Kampen ook een driedeling bestaat -[vij], -[və] en -'[v] (Gunnink 1908). Een driedeling die we in meer dialecten hebben aangetroffen.

Het lijkt misschien vreemd om syntactische structuren te verklaren uit prosodische verhoudingen, maar binnen hetzelfde theoretisch kader³⁴ als waarbinnen Haegeman werkt, bestaat er een voorstel om subjectloze zinnen te verklaren uit metrische verhoudingen.

Ik benader de feiten voornamelijk vanuit een morfologisch, lexicaal en prosodisch standpunt. Haegeman en anderen voornamelijk vanuit een syntactisch standpunt. Het is denkbaar dat een syntactisch uitgangspunt tot andere conclusies voert, maar het is zeker de moeite waard om eens te gaan letten op mogelijke prosodische interacties in een modulair kader.

Mijn lexicaal georiënteerde stelling is dat de morfologische realisatie van voegwoordcongruentie uitsluitend de morfologische vorm is van die clitische verbindingen die een monosyllabische aanhechtingsbasis voor het encliticum te bieden hebben. Dat is in de eerste plaats het 'default'-werkwoord *doen*, en daarnaast de overige monosyllaba: de hulpwerkwoorden van tijd en/of aspect als *hebben*, *zijn*, *staan* en *gaan*; vervolgens kunnen ook de preterito-presentia (modaal) die functie gaan vervullen. De monosyllabiteit, het morfologisch gewichtaspect van gast en cliticum en de temporele/modale semantiek zijn ook te vinden bij de voegwoorden.

Deze stelling kan ook verklaren waarom in historische teksten voegwoordcongruentie minder of niet optreedt als enclitica voluit worden geschreven. De volle realisatie van clitica neemt de belangrijkste mogelijkheid tot suffixcongruentie weg.

Hoekstra en Smits (1997) merken zelf reeds op met betrekking tot hun ott-ovt generalisatie dat deze ook verklaringsleemten overlaat. Hun generalisatie houdt in dat een dialect voegwoordvervoeging in bepaalde woordvormen kan hebben indien het dialect dezelfde persoonsaffixen heeft in presens en preteritum. Dat zou tot gevolg hebben dat er nooit 3sing. vervoeging in de vorm van -t op een voegwoord kan komen omdat 3sing. pret geen uitgang heeft. Er zijn evenwel dialecten met een compleet voegwoordparadigma en dus ook in 3sing. Bovendien, ieder dialect heeft preterio-presentia en derhalve voldoet, historisch gezien, ieder dialect trivialiter aan de generalisatie voor een deel van het voegwoordsparadigma. Er zijn dus nadere en andere condities nodig, juist van de soort die ik hier behandeld heb. De fusievormen van de preterito-presentia verschaffen nieuwe mogelijkheden tot voegwoordcongruentie.

Gedeeltelijk is de problematiek van clitisering ook aangeneden door Prinz (1991). Hij concludeert dat clitisering in het Duits een lexicaal proces is en sluit zich daarvoor, net als Bloemhoff (1994) aan bij Hayes' precompiled phrasal phonology; sommige samentrekkingen (fusering) zijn daarentegen postlexicaal. Maar hij geeft geen doorslaggevende dwingende redenen dat samentrekkingsverschijnselen zonder pre-compiled syntax niet goed beschreven kunnen worden.

Een duidelijke indeling is de driedeling van beklemtoonbaar, onbeklemtoond en samengetrokken zoals die hiervoor uit de doeken is gedaan. Een klassificatie die ik met zero-realisatie heb uitgebreid. Daarmee paste die gradatie in Burzio's patroon van vormen naar morfologisch gewicht. De vereiste prosodische beperking is dat een second position relatief onbeklemtoond moet zijn ten opzichte van de aanhechtingsbasis. Anderson (1993) wil clitica niet door de syntaxis laten aanhechten, maar laat dat gebeuren door 'stray adjunction' (verdwaaalde aanhechting) in tweede positie aan een aanhechtingsbasis (host) door middel van hetzelfde soort woordvormingsregels dat voor morfologische affigering van inflectiemateriaal zorgt³⁵. Een van zijn argumenten hiervoor is dat zowel clitisering als inflectionele aanhechting vaak fonologische informatie over de aanhechtingsbasis moeten hebben. Een dergelijk voorstel, maar dan zonder Andersons fonologische motivering is al eerder door Goeman (1980) naar voren gebracht voor Comp-agreement en clitisering³⁶. We kunnen een tweede argument vinden in het feit dat de data rond de Wackernagelpositie door Wackernagel zelf typisch in termen van prosodie beschreven zijn: ongeaccentueerde clitica, ongeaccentueerde verba. In nieuwere morfologische theorieën als distributed morphology hebben clitica geen status als morfologische primitieve omdat het clitisch gedrag voortvloeit uit andere kenmerken en structuren, onder andere: syntactische. Maar dat houdt in dat in de morfologie de clitisch geïnduceerde affixen door gelijksoortige principes (bijvoorbeeld verplaatsing) geregeld zouden moeten worden.

Het lijkt erop dat syntactici een oplossing moeten zoeken voor fonologiegevoelige syntactische fenomenen en dat fonologen/morfologen een uitweg moeten hebben voor het probleem van de syntaxisgevoelige morfologische regels. We zullen dus een duidelijker taakverdeling moeten hebben dan die die nu voorhanden is.

Noten

- ¹ Zowel Von der Gabelentz (1901) als Havers (1931) wijzen in dit verband op het morfologisch fenomeen dat in Italiaanse dialecten de werkwoordaffixen van 23plur. aangehecht worden achter de corresponderende 23plur. pronomina.
- ² Meer na 3plur., minder na 1plur., meestal niet na 2plur. De laatste constatering betreffende 2plur. is zo zonder nadere verklaring onjuist. Het wordt veroorzaakt doordat in de noordoostelijke dialecten 2plur. bij voorkeur geen uitgang in inversie heeft (cfr. Nederlands loop+ø je). De congruentievormen moeten niet alleen afzonderlijk maar ook als systeem beschouwd worden.
- ³ Bakkes (1996, 275-280) constateert achteruitgang in de variabiliteit te Montfoort.
- ⁴ Indien dat wel zo zou zijn zou de 3sing. de door De Visser en Goeman (1979) gesignaleerde compensatorische verlenging van de voegwoordvocaal voor 1sing. en van 2sing. (Goeman

- 1992a) kunnen vertonen bij de afval van het (archaïsche) 3sing. optatief-suffix -e.
- ⁵ Door Burzio (1995) gebruikt voor de verklaring van opmerkelijke gaten in het syntactisch gedrag van reflexiva. Hij onderscheidt zero-vormen, gefuseerde vormen, volle vormen (de 'normale') en geïntensiveerde vormen.
- ⁶ Voor zero-pronomina - met name bij 2sing. en 2plur. - in het Beiers zie Rowley (1994, 493), voor andere talen Körner (1984, 41). Zie ook de voorbeelden in mijn twee eerdere bijdragen.
- ⁷ Montfoort (Bakkes 1996).
- ⁸ Vergelijk de verzwaarde vormen *veurdette, omdette, naodette* in het Montfoorts (Bakkes 1996).
- ⁹ Voor *sinden* O.E. (Campbell, 1974), O.S. (Gallée, 1919), O.Frank. (Franck, 1909); 3plur. *sinden* is ook Hollands (Goeman, 1979). De daar veronderstelde oostelijke invloed voor een van de twee attestaties is niet juist; beide zijn Hollands-Utrechts. *Sind* kan zelf als een geïntensiveerde vorm naast *sijn* beschouwd worden. Vaak alterneert binnen dezelfde tekst *sijn* met 'geïntensiveerd' *sind*, beide indicativisch gebruikt: *Dit synt de ordele de gewyst syn. up / to...* 'Dit zijn de uitspraken die gewezen zijn op / te...' (Keverling Buisman 1987; 1994, passim). Als er bij de aanhef van een serie uitspraken in de, prominente, hoofdzin *synt* gebruikt is, staat er in de overgrote meerderheid van de gevallen in de bijzin *syn*. Het potentiële modale karakter van de bijzin is door Goeman (1979) als verklaring ingeroepen voor de vervanging - in een groot aantal Nederlandse dialecten - van *ik ben* door *ik zij(n)*.
- ¹⁰ Zie ook Klatter (1934).
- ¹¹ Deze vorm is niet de gebruikelijke, dat is gegange.
- ¹² Volgens Spa is deze vrije variatie lexeemgebonden; het is niet bij ieder werkwoord of voegwoord mogelijk.
- ¹³ Data uit Oostende (Desnerck 1988; s.v. bahjdoet).
- ¹⁴ Te overwegen valt of de -s- in Limburgse en Brabantse uitroepen als *dusen ezel, doese stommen ezel* etc. die door Pauwels (1940) verklaard zijn als adjectivische verbuiging van het pronomen *du* -cfr. duivelse jongen- (zie kaart bij Goossens 1994) niet ook ontstaan zijn uit een werkwoordelijk s-affix, waarbij de combinatie pas later adjectivisch geherinterpreteerd is. Een parallel is er te vinden voor 2sing. en 2plur. in het Zuidoostvlaams bij Teirlinck (1924, 177, 199 en 209): *giea zot, gienan eezala* 'gij zot, gij ezel', inversie: *doea, gaa, staa, zie, slaa* 'doe je, gaa je, staa je, zie je, sla je' waarnaast de Comp-vorm: *aə* 'als ge', *daə* 'dat ge'. De fonologische omgevingen waarbinnen de facto in dit dialect Comp-agreement in 13 plur. voorkomt (er is ook 1plur. op -*me*) is voor vocaal en d, t, h, z (blz. 90) en dat overlapt volledig de conditionering van adjectivisch masc. genus-n in *gienan*: namelijk voor vocaal en d, t, h (blz. 177). Vergelijk ook de opmerkingen van Von der Gabelentz en Havers over de Italiaanse dialecten met werkwoordsuffixen op pronomina.
- ¹⁵ Joh. Scutken Epistels, 1ste helft 15de eeuw; 2 Petrus 1:19-21; uit de kring van Windesheim. Volgens het apparaat Mnl. Wdb. zijn alle Scutken-Mss. Hollands gekleurd. De Brabants gekleurde Liesveltbijbel (1522/1523) heeft in deze passage: *Ghi doet wel neemdi des woorts ware, eveneens* zonder voegwoord. Merk op dat Scutken hier een zero-uitgang heeft bij neem terwijl Liesvelt hier het affix -d heeft. Scutken en Liesvelt geciteerd naar De Bruin (1993, 73).
- ¹⁶ Prinz (1991, 85) onderscheid slechts twee klassen in het Duits: namelijk volle en clitische vormen. Ook bij hem zijn er defectieve vormen: bij *ik* over de hele lijn, in sommige gevallen bij de accusatief-casus, meestal bij de genitief- en datiefcasus van de pronomina.

- ¹⁷ Het dialect van Vriezenveen heeft hier *hemə* hebben we, *bimə* zijn we, *zimə* zijn we, *zeimə* zien we, *kjōmə* kunnen we, *kri:mə* krijgen we, *lōōmə* laten we; Echter 'gaan we' is *gōōrə wej* (Entjes 1970).
- ¹⁸ Stroop (1987) ziet geen speciale status als verplicht encliticum weggelegd voor het West-Brabants. Zijn analyse is ingenieus, maar overtuigt me niet.
- ¹⁹ Voor de -*me* vormen in de Nederlandse dialecten: zie De Schutter (1989) en Goossens (1994), beide met kaart van de spreiding. De vorm komt al voor in het Middelnederlands, cfr. Van Maerlant Spieghel Historiae 26, 14, 4: *verstame*; de vorm komt voor in het gedeelte van de bewerking door Philip Utenbroeke (cfr. Van Helten 1887, 283-284).
- ²⁰ Het gaat me hier niet om de samenhang met clitische objectpronomina binnen de clitische groep waarop De Schutter (1997) gewezen heeft. 'Clitische groep' vat ik hier op als werkwoord of voegwoord plus enclitisch pronomen.
- ²¹ Ik verklaar dus anders dan Niebaum (1975) die een fonologische rhotaisering aanneemt van *ð* en *s/z* > *r*. Vgl. Goeman (1980a). Voor de weinig frequente vormen met -*r*-, zie Niebaums kaart I3a, in het Westfälisches Wörterbuch.
- ²² Door Weijnen (1966) signaleerd voor West-Voorne (Van Weel 1904), Oud-Beierland (Opprel 1896), Volendam en Marken (Van Ginneken 1954), Drechteland (Karsten 1931), Culemborg (Ausems 1953). Allemaal gebieden met Comp-agreement.
- ²³ De verklaring door Bakkes (1996) als recente en synchroon werkende t-insertieregel voor -*se* is dus onjuist.
- ²⁴ Bakkes ziet in de inversiegevallen een ritmische factor aan het werk die hij tentatief laat gelden voor de geïntensiveerde gevallen die in sectie 2 werden besproken.
- ²⁵ Hij verwijst voor *dat* naar attestaties in het Mnl Wdb. 84: *Hy slacht der bye. die dat (=die) hoenich uuttrectet uut den bloemen* (collatie J. Brinckerinc) oostelijk uit de sfeer van Windesheim; *Die biscop, die dat (=wien) een deel van Mechelen toebehoorde* (Exellente Cron. Vorsterman Antwerpen, 1531) wrsch. Vlaams. Dat kán natuurlijk *dat+t* zijn, maar positieve bewijzen zijn er, anders dan voor Twents 3sing. masc. en 3sing.fem./plur., hiervoor niet.
- ²⁶ Zie voor deze groep dialecten en speciaal het optreden bij de werkwoorden hebben, doen, zien, zijn, gaan, staan (overigens niet bij slaan, want dat is in dit dialect slagen) ook Pauwels (1948).
- ²⁷ Hij wilde deze clitische-groepvormen à la Hayes in een precompiled phrasal phonology behandelen; zie voor de referentie Bloemhoff (1994).
- ²⁸ Volgens Rogier komt 1sing. op -*t* niet in Rotterdam maar wel in Delfshaven voor. Waarschijnlijk is de door Rogier geschetste situatie een oudere.
- ²⁹ De syllabische bouw schijnt ook een rol te kunnen spelen.
- ³⁰ Wackernagel (1892) was overigens niet de eerste, de prioriteit komt toe aan Delbrück (en Windisch, 1878); Collinge (1985, 218) stelt dan ook voor om hem te herdopen tot de Wet van Delbrück en Wackernagel.
- ³¹ Maar ik moet erop wijzen dat namen taalkundig een eigenaardige categorie zijn. Bij twee nevengeschikte namen na voegwoord draagt de tweede het accent, zij het lichter dan het hoofdwerkwoord: *ik wist niet dat Jan en Piet nog komen*, de eerste is onbeklemtoond. Accent op de eerste naam is mogelijk, maar is dan duidelijk contrastief: *ik wist niet dat Jan en Piet nog komen*.
- ³² In Bennis en Haegeman (1984) werden ze nog tot ongrammaticaal verklaard.
- ³³ Van Gussenhoven (1985-86) gaat er van uit dat er graden van clitisatie bestaan.
- ³⁴ Ik dank deze verwijzing naar Gerken (1990) aan E. Hoekstra.
- ³⁵ Voorgesteld in Halle en Marantz (1993); een goede inleiding biedt R. Noyers website.

- ³⁶ Deze gelijkenis wil niet zeggen dat ik me ook geconformeerd voel aan Andersons Split Morphology hypothese. Stapeling van affixen en clitica kunnen ook tot cyclische effecten aanleiding geven.

Bibliografie

- Ausems, Th. (1953), *Klank- en Vormleer van het dialect van Culemborg*. Van Gorcum, Assen.
- Bloemhoff, H. (1994), De interactie van fonologie en syntaxis in het Stellingwerfs. In: Booij, G. en J. van Marle (ed.), *Dialectfonologie* [Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 6]. P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, Amsterdam, blz. 9-19.
- Bruin, C. de (1993), *De Statenbijbel en zijn Voorgangers. Nederlandse Bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637* [bewerkt door Dr. F. Broeyer]. Nederlands Bijbelgenootschap/Belgisch Bijbelgenootschap, Haarlem/Brussel.
- Campbell, A. (1974), *Old English Grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- Chomsky, N. (1963, 3rd.pr.), *Syntactic Structures* [Janua Linguarum 4]. Mouton & Co., 's-Gravenhage.
- Collinge, N. (1985), *The Laws of Indo-European*. John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Delbrück, B. en E. Windisch (1878), *Syntaktische Forschungen III*, Halle/Saale.
- Desnerck, R. (1988), *Oostends Woordenboek* [3e dr.], [z.pl.].
- Entjes, H. (1970), *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen*. Sasland, Groningen.
- Gallée, J. (1910, 2e dr.), *Altsächsische Grammatik* [Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte VI; Erste Hälfte: Laut- und Formenlehre; inl. en registers van J. Lochner]. Max Niemeyer / Buch. u. Druckerei vormals E.J. Brill, Halle/Leiden.
- Gerken, L. (1990), *A Metrical Account of Children's Subjectless Sentences*, Carter, J. et al. (red.): Proceedings of NELS 20, 1990, Vol. I, Amherst, blz. 121-134.
- Ghijzen, M. (1979), *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Elsevier, Amsterdam-Brussel.
- Goeman, A. (1997a), *De zeldzaamheid van Comp-agreement in taaltypologisch en historisch opzicht. Voorkomen buiten de Germania en datering van voegwoordcongruente-vormen in het Nederlands*. In: Hoekstra en Smits (1997), blz. 87-111.
- Goeman, A. (1997b), *Historiografie van het onderzoek naar voegwoordvervoeging: een bibliografisch overzicht (1821-1996)*. In: Hoekstra en Smits (1997), blz. 112-145.
- Gussenhoven, C. (1985-1986), *Over de fonologie van Nederlandse clitica*. In: Spectator 15, 180-200.
- Haar, D. van der (1967), *Gællemuun en 'et Gællemunegers*. Thoben Offset, Nijmegen.
- Halle, M. en A. Marantz (1993), Distributed morphology and the pieces of inflection'. In: Hale, K. en S.J. Keyser (red.), *The View from building 20: Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. MIT Press, Cambridge/MA, blz. 111-176.
- Havers, W. (1931), *Handbuch der erklärende Syntax*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Hirt, H. (1921-1937), *Indogermanische Grammatik, Teil VI. Syntax I: Syntaktische Verwendung der Kasus und der Verbalformen* [1934]. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Hoekstra, E. en C. Smits (red.) (1997), *Vervogde Voegwoorden. Lezingen gehouden tijdens het dialectsymposium 1994*. [Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 9]. P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam.
- Karsten, G. (1931), *Het Dialect van Drechterland I*. J. Muusses, Purmerend.
- Keeverling Buisman, F. (1987), *Ordelen van de Etstoel van Drenthe 1399-1447* [Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht 15]. De Walburg Pers, Zutphen.
- Körner, K.-H. (1984), Deutsche Dialekte und fremde Sprachen III: Pronominale Subjektenklise. In: Krenn, H., J. Niemeyer en U. Eberhardt (ed.): *Sprache und Text. Akten des 18. Linguistischen Kolloquiums Linz 1983, Band 1*. Niemeyer Verlag, Tübingen, 35-44.
- Landheer, H. (1955), *Het Dialect van Overflakkee*. Met een Vocabularium. Van Gorcum & Comp N.V. / G.A. Hak & Dr. H.J. Prakke, Assen.
- Niebaum, H. (1975), 'Ase-are-at 'als, wie, wenn, etc.' oder die Crux des Wörterbuchbearbeiters mit den Partikeln'. In: *Niederdeutsches Wort* 15, blz. 85-108.
- Noyer, R., www.ling.upenn.edu/~rnoyer/dm/#paradigms.
- Opprel, A. (1896), *Het dialect van Oud-Beierland*, [z.j.], Deventer.
- Paardekooper, P. (1993), JAAK/NEENIK enz. In: *Tabu Bulletin voor Taalwetenschap* 23, 143-170.
- Pauwels, J. (1940), Het element sen in doe sen ezel, In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 14, blz. 55-66 [herdr. in: Pauwels, J. (1965), 106-120].
- Pauwels, J. (1948), De overgang van d tot r in de Zuidnederlandse dialecten. In: [Smaele, P.De, e.a. (ed.)], *Album Prof. Dr. Baur den jubilaris bij zijn zestigsten verjaardag als huldeblijk aangeboden door collega's vakgenoten en oud-leerlingen*. Uitgeverij N.V. Standaard Boekhandel, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 161-174 [herdr. in: Pauwels, J. (1965) blz. 106-120].
- Pauwels, J. (1965), *Verzamelde Opstellen aangeboden aan de auteur ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag* [bezorgd door L. Engels, J. van Haver en G. Geerts]. Van Gorcum & Comp. N.V. - Dr. H.J. Prakke & H.M.G. Prakke, Assen.
- Prinz, M. (1991), *Klitisierung im Deutschen und Neugriechischen. Eine lexikalisch-phonologische Studie* (Ling. Arb. 256). Niemeyer, Tübingen.
- Reker, S. (1986), Regels: doe baks(e) en doe bakst. In: *Taal en Taiken, Tijdschrift voor Grunneger Cultuur* 4, blz. 107.
- Roebroek, J. (z.j.), *Dialect van Beek-Elsloo* [met inleiding door F. Ramaekers en P. Goossens; Ms. gedateerd Beek [= antwoord op de enquête Willems], 12 okt. 1886], z. pl.
- Ryckeboer, H. (1986), Het hulpwerkwoord doen in replieken. In: Devos, M. en J. Taeldeman (red.): *Vruchten van z'n akker. Opstellen van (oud-) medewerkers en ou-studenten voor Prof. V.F. Vanacker*. Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie, Rijksuniversiteit Gent, Gent, blz. 321-337.
- Sassen, A. (1982), Variatie en verandering door analogie in de vervoeging van het werkwoord. In: *Tabu, Bulletin voor Nederlandse taalkunde* 12, blz. 8-22.
- Schönfeld Wichers, K. (1979), *Woordenboek Nederlands Twents*. Uitgave Ver. Oudheidkamer Twente, [z.pl.].
- Schönfeld Wichers, K. (1983), *Woordenboek Twents Nederlands*. Stichting voor Oud-Twentse Volkstaal/Ver. Oudheidkamer Twente, [z.pl.].
- Schutter, G. de (1997), 'Incorporatie-in-C in de Vlaamse en Brabantse dialecten. In: Hoekstra en Smits (red.), blz.31-49.
- Spa, J. (1996), *Het dialect van de stad Vollenhove. Klank- en vormleer*. IJsselakademie,

- Kampen.
 Weel, M. van (1904), *Het Dialect van West-Voorne*. E.J. Brill, Leiden.
 Vin, A. de (1952), *Het Dialect van Schouwen Duiveland*. Van Gorcum & Comp N.V. / G.A. Hak & Dr. H.J. Prakke, Assen.
 Wanink, G. (1948), *Twents-Achterhoeks Woordenboek, benevens Grammatica* [met een inleiding van Dr. P.J. Meertens]. W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
 Westfälisches Wörterbuch I, 3 (1977), [herausgegeben im Auftrage der Kommission für Mundart- und Namenforschung des Landchafsverbandes Westfalen-Lippe nach Vorarbeiten von E. Nörrenberg, Felix Wortmann, Karl Schulte-Kemminghausen, William Foerste u.a. von Jan Goossens][Bnd. I,3 bearbeitet von F. Wortmann, H. Niebaum P. Teepe]. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster.

REEKSDOORBREKING BIJ HISTORISCHE GESLOTEN LANGE KLINKERS IN HET BRABANTS

JAN GOOSSENS

Het is soms amusant te zien hoe jonge theoretici die een beetje gelezen en ook wat dialectmateriaal bekeken hebben, geloven dat hun theorie tot een grote ontdekking heeft geleid en op grond van dat geloof de superioriteit van die theorie dan even gaan demonstreren¹. Dat geldt niet voor Hugo Ryckeboer: hij is niet jong meer, want hij krijgt een feestbundel, maar ook toen hij nog jong was, leverde hij al werk dat empirisch stevig onderbouwd was en van een grondige belezenheid getuigde. Dat was ook het geval in een opstel van zijn hand waar ik voor deze bijdrage een nuttig gebruik van heb kunnen maken: Ryckeboer (1973).

Reeksvorming en reeksontwikkeling zijn in de historische taalkunde en de dialectologie al heel lang bekend (zie Wiesinger 1982). Het gaat om het verschijnsel dat vocalen en diftongen met dezelfde openingsgraad in hun "gedrag" en hun ontwikkeling opvallende overeenkomsten vertonen, die het rechtvaardigen, ze als reeksen te beschouwen. In onze West-Europese talen bestaan reeksen uit twee of drie elementen. De tegenstelling palataal : velaar blijkt er overal voor te komen. Ze kan doorkruist worden door een tegenstelling ongerond : gerond, wat dan maximaal vier mogelijkheden oplevert: ongerond-palataal, gerond-palataal, ongerond-velaar, gerond-velaar. Daar worden er echter slechts maximaal drie van benut. Bij reeksen van drie elementen ontbreekt telkens de mogelijkheid ongerond-velaar, bij reeksen van twee elementen ontbreekt bovendien de mogelijkheid gerond-palataal. Wanneer dat het geval is, observeren we vaak dat het velare element van een reeks zijn ronding verliest en zelfs gemedialiseerd wordt. Gebeurt dit laatste, dan kan er tenslotte op grond van de akoestische gelijkenis van gemedialiseerde en geronde palatale vocalismen een nieuwe geronde palataal uit ontstaan die als zodanig met de ongeronde palatale tegenhanger contrasteert.

Voorbeelden van reeksen zijn: [i - y - u]; [e - ø - o:]; [ɛ - ɔ]; [ɛ - œ:]; [ɛi - œy - ou]; [iə - uə]. In de geschiedenis van een reeks kan men onderscheiden: ontstaan, uitbreiding, reductie, verschuiving, opheffing. In het geval waarvan we de ontwikkeling in het Brabants zullen bekijken, is om te beginnen een reeks ontstaan: idg. [*i* - *u*], waarvan de bezetting in het ogm. door Ersatzdehnung (*-iŋχ*, *uŋχ* > *iχ*, *uχ*) werd versterkt. Deze reeks werd ten tweede uitgebreid. In een jongere fase van de Germaanse talen ontstonden immers geronde voor-klinkers, waaronder ten laatste in de laatoudnl. periode een *û*. De oorsprong daarvan is in het Nederlands geografisch verschillend: palatalisatie van *û* voor umlautfactor (in het oosten), monoftongering door assimilatie van het eerste en het tweede lid in de diftong *iū* (in het